

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.89>

ПОНЯТТЯ ПРИНЦИПІВ ПРАВА В ПЛОЩИНІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

Лисак А.А.,

аспірантка кафедри

кримінально-правової політики та кримінального права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ORCID: 0009-0005-7834-8001

Лисак А.А. Поняття принципів права в площині кримінального права.

Стаття присвячена аналізу ролі та місця принципів права в контексті кримінального права. Автор акцентує увагу на важливості дослідження принципів права як з точки зору теоретичного аспекту – з ціллю розуміння змісту та напрямків розвитку кримінального права як галузі права, так і з точки зору практичного аспекту, що проявляє себе під час безпосереднього застосування заходів кримінально-правового впливу на певних суб'єктів кримінально-правових відносин. Враховуючи, що принципи права виражають сутність та соціальне призначення права надзвичайно важко переоцінити їхнє значення. Вони відображають основні цінності та ідеали суспільства на конкретному етапі його розвитку. Зі зміною цих цінностей та ідеалів принципи права також еволюціонують. Актуальність теми дослідження зумовлена відсутністю єдиного підходу серед науковців щодо визначення принципів кримінального права, а також недостатньою увагою до останніх з боку законодавця. Мета автора полягає у формуванні власного визначення поняття принципів кримінального права. Для виконання вищевказаної мети статті автор розглядає найбільш поширені підходи, які різні науковці використовують для визначення принципів права в цілому та принципів кримінального права зокрема. Наголошуючи на різноманітності таких підходів, автор зосереджує свою увагу на визначенні принципів права в межах широкого та вузького типів праворозуміння. У статті висвітлюються ключові ознаки принципів кримінального права, які відповідають специфічним характеристикам кримінального права як галузі права. Також аналізуються тенденції закріплення принципів права в нормах права. Окремо досліджується питання закріплення принципів кримінального права в нормах кримінального закону. Стаття залишає місце для подальших наукових досліджень, які мають перспективи у вказаній тематиці.

Ключові слова, що використовуються в статті: «принципи права», «принципи кримінального права», «функції принципів права», «типи праворозуміння».

Lysak A. The concept of the principles of law in the field of criminal law.

The article is dedicated to analyzing the role and position of legal principles within the framework of criminal law. The author emphasizes the importance of researching the principles of law both from a theoretical perspective – aiming to understand the content and directions of the development of criminal law as a branch of law, and from a practical perspective, manifested during the direct application of measures of criminal legal influence on certain subjects of criminal legal relations. Legal principles express the essence and social purpose of law, so it is difficult to overestimate their significance. They reflect the fundamental values and ideals of society at a particular stage of its development. As these values and ideals change, the principles of law also evolve. The relevance of the research topic is driven by the lack of a unified approach among scholars in defining the principles of criminal law, as well as insufficient attention to them from the legislator. The author's goal is to formulate their own definition of the concept of criminal law principles. To achieve this goal, the author examines the fundamental approaches taken by various scholars in defining legal principles as a whole and specifically those in context of criminal law. Emphasizing the diversity of such approaches, the author focuses on defining legal principles within the framework of broad and narrow types of legal understanding. The article highlights key features of criminal law principles that correspond to the specific characteristics of criminal law as a legal field. Trends of incorporating legal principles into legal norms are also analyzed. Furthermore, the article separately explores the issue of incorporating criminal law principles in legal norms. The article is intended for further research in the given field, that hold prospects in the specified thematic area.

Key words: legal principles, criminal law principles, functions of legal principles, types of legal understanding.

Постановка проблеми. Принципи права є фундаментальними засадами, які служать основою для створення стабільної та прогнозованої

правової системи. Пізнання та вивчення принципів права дає змогу окреслити механізми функціонування правової системи та можливості її змін відповідно до існуючих суспільних потреб.

У юридичній науці всі принципи прийнято поділяти на загальні (притаманні праву в цілому), міжгалузеві (притаманні декільком галузям права) та галузеві (притаманні окремим галузям права) [1, с. 70]. Кримінальне право також має свою власну систему галузевих принципів, дослідження яких є надзвичайно важливим як в теоретичному аспекті – для розуміння змісту та напрямків розвитку кримінального права, так і в практичному – під час застосування заходів кримінально-правового впливу на окремих суб'єктах кримінально-правових відносин.

Безумовно, дослідження принципів кримінального права має насамперед починатись з окреслення їх поняття, оскільки визначення ключових термінів є запорукою успіху будь-якого наукового дослідження. Відсутність у науковій літературі єдності щодо змістовного наповнення поняття принципів кримінального права, а також недостатня увага до останніх з боку законодавця зумовлюють актуальність тематики дослідження.

Мета дослідження. Мета цієї статті полягає в аналізі наукових підходів до розуміння поняття принципів кримінального права, виділенні характерних рис останніх через призму специфіки кримінального права як галузі права та на їх основі формування власного визначення цього поняття.

Стан опрацювання проблематики. У загальній теорії права дослідженню принципів права присвячено роботи ряду вчених. Важливо відмітити результати багатьох дисертаційних та монографічних досліджень, зокрема: монографічне дослідження С.П. Головатого «Верховенство права» [2], монографічне дослідження А.М. Колодія «Принципи права України» [3], монографічне дослідження С.П. Погребняка «Основоположні принципи права (змістова характеристика)» [4], дисертаційне дослідження Ю.Ю. Ремінської «Принцип верховенства права в міжнародній правотворчості (теоретико-правові аспекти)» [5], монографічне дослідження С.В. Серьогіна «Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування» [6], дисертаційне дослідження Т.І. Фулей «Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їхнього впровадження в Україні» [7]; монографічне дослідження Ю.С. Шемшученка «Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики» [9] тощо.

У сфері кримінального права зазначене питання висвітлено в дисертаційному дослідженні В.О. Гацелюка «Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції)» [9], дисертаційному дослідженні

І.М. Гнатів «Принцип «non bis in idem» у кримінальному праві України» [10], дисертаційному дослідженні В.В. Крижановського «Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження)» [11], монографічному дослідженні О.С. Олійник «Принципи кримінального права: поняття, система та значення» [12], дисертаційному дослідженні Ю.С. Резнік «Принцип гуманізму та його реалізація у кримінальному праві України» [13], дисертаційному дослідженні О.Є. Скакун «Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі» [14] та багатьох інших працях.

Виклад основного матеріалу. Поняття «принцип» є доволі різностороннім і активно використовується наукою, літературою та всіма іншими сферами суспільного життя. Останнє за своєю сутністю є не кримінально-правовим і навіть не правовим, а своїми коренями сягає філософської науки, представники якої визначають принцип як першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [15, с. 519].

Наповнення поняття «принципи кримінального права» залежать насамперед від розуміння принципів права представниками теорії права. Так, представники юридичної науки дають найрізноманітніші визначення принципам права, а саме:

- керівні засади (ідеї), які визначають зміст і спрямованість правового регулювання суспільних відносин [16];

- об'єктивно властиві праву відправні засади, безперечні вимоги (позитивні зобов'язання), які пред'являються до учасників суспільних відносин з метою гармонійного поєднання індивідуальних, групових і суспільних інтересів [17, с. 221];

- нормативні засади права, що визначають загальну спрямованість, основні особливості і найсуттєвіші риси правового регулювання [7];

- основні нормативні засади позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання [18, с. 119];

- ідеї, засади, що відображають сутність права й походять з ідей справедливості та свободи, відрізняються універсальністю і загальною значимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу [3, с. 21];

- вихідні установки, які складають моральну та організаційну основу виникнення, розвитку і функціонування права [19, с. 23].

Як бачимо, у юридичній спільноті відсутня одностайність у визначенні принципів права, що, зокрема, зумовлено типом праворозуміння кожного вченого. Загалом можна виділити два основних підходи до розуміння принципів права.

Прихильники вузького розуміння права вважають, що принципи права витікають із правових норм та визначають їх як положення того чи іншого виду людської діяльності, які конкретизуються в змісті правових норм та об'єктивно зумовлені матеріальними умовами існування суспільства [20, с. 40]. Принципи права фіксуються в нормах права і таким чином стають обов'язковими для всіх суб'єктів правовідносин. У разі ж відсутності закріплення принципу права в законодавстві останній залишається на рівні звичайної ідеї науковця.

Прибічники широкого праворозуміння навпаки притримуються думки, що принципи права не обов'язково повинні бути закріплені в правових нормах. Вони присутні в праві як його органічна частина та фундамент, оскільки не є похідними від норм права, а, навпаки, визначають та формують зміст правових норм. Де-факто принципи права регулюють суспільні відносини незалежно від їх закріплення в законодавстві. У межах цього підходу принципи права визначаються як не просто звичайні ідеї, які існують у правосвідомості, а як вихідні начала права, які можуть фіксуватися або не фіксуватися в нормативно-правових актах [21, с. 6]. У цьому контексті доречно згадати погляди А.М. Колодія, який наголошував, що «спочатку зміст принципів права спонтанно впливає із самого життя, із суспільних відносин, що складаються в реальності і пізніше одержують регламентацію і захист з боку держави в комплексах суб'єктивних прав учасників правовідносин» [3, с. 11].

Незважаючи на досить різні погляди на природу принципів права у вищенаведених підходах, останні мають дещо спільне, а саме прихильники обох підходів визначають принципи права як основоположні ідеї, які пронизують всю систему права, тобто сприяють формуванню права як системи.

З наведеного випливають також основні функції принципів права, які визнають прихильники як широкого, так і вузького підходів. Основними серед цих функцій є регулятивна, завдяки якій принципи права здійснюють регулятивний вплив на суспільні відносини (як поруч з правовими нормами, так і самостійно у випадку наявності прогалин в законодавстві), та інструментальна, у межах якої принципи права впливають безпосередньо на механізм правового регулювання, оцінку законодавства, процесів правозакріплення, правотлумачення та правозастосування [22, с. 158].

Все вищенаведене повною мірою стосується і кримінального права, але з відповідною галузевою поправкою. Так, в кримінальному праві також присутня дискусія відносно розуміння принципів права.

Зокрема під принципами кримінального права розуміються фундаментальні засади, які в

цілому визначають зміст цієї галузі права [23, с. 69], а також правотворчу і правозастосовчу діяльність [24, с. 24]; керівні ідеї, які впливають зі змісту правових норм, закріплених у кримінальному законодавстві [25, с. 286]; основоположні вимоги, пов'язані з системою кримінального права як галузі права, які впливають на зміст складових елементів кримінального права і забезпечують функціонування механізму кримінально-правового регулювання [26]; система похідних від людської природи засад, які виражені в нормах кримінального закону, та які відображають зміст, завдання та закономірності розвитку кримінально-правового регулювання суспільних відносин [27, с. 263]; фундаментальні ідеї, які лежать в основі побудови кримінального права, визначають його систему та методи реалізації [28, с. 13]; спрямовані на вирішення завдань кримінального права найбільш загальні положення, закріплені кримінальним законодавством, які виражають соціальну обумовленість кримінального закону, визначають зміст і структуру кримінального права, відображають його метод, виступають у вигляді нормативної основи регулювання кримінально-правових відносин та відображають рівень суспільної правосвідомості [9]; керівні засади, які мають об'єктивно-суб'єктивний характер, віддзеркалюють найкращі надбаня суспільства в правовій сфері, ґрунтуються на соціальній справедливості і визначають квінтесенцію протидії злочинності засобами кримінального права [29, с. 43].

Так само юридична доктрина виріє різними позиціями вчених стосовно визначення основних ознак принципів кримінального права. Зокрема, Олійник О.С. до їх найважливіших ознак відносить регулятивність, внутрішню єдність, об'єктивну обумовленість, ідеологічність, матеріалізованість, універсальність, вищу імперативність, особливу загальну значимість та історичність [30, с. 6].

Загалом у юридичній доктрині до головних ознак принципів кримінального права відносять обов'язкове значення принципів у зв'язку з їх закріпленням у нормах права законодавцем; здійснення принципами прямого впливу на поведінку суб'єктів правовідносин, а також на правотворчу та правозастосовчу діяльність; пов'язаність принципів із завданнями кримінального права та підставами кримінальної відповідальності; наскрізний характер принципів для кримінального права; стійкий характер принципів тощо [31, с. 65-66].

Як бачимо, вчені по-різному визначають принципи кримінального права та їх ознаки, але більшість схиляється до думки про те, що принципи кримінального права повинні бути закріплені в законі, у чому проявляється специфіка сучасного кримінального права України як галузі

права, що регулює суспільні відносини, які виникають та функціонують у зв'язку з вчиненням кримінальних правопорушень та діянь, які містять ознаки кримінальних правопорушень, але не є суспільно небезпечними, а також пов'язані із застосуванням покарань та альтернативних їм заходів.

На нашу думку, визначення поняття «принципи кримінального права» безпосередньо залежить від значення кримінального права як галузі права в правовій системі. Виокремлення відмінних ознак кримінального права, властивих лише вказаній галузі права, дозволить сконструювати поняття принципів кримінального права та виділити їх особливі ознаки, не характерні всім іншим принципам права.

Насамперед у кримінальному праві преважує публічний, загальний, а не приватний інтерес, що зумовлює публічність цієї галузі права. Суспільна небезпека кримінального правопорушення полягає в тому, що останнє завдає чи загрожує завдати шкоди насамперед суспільним інтересам, а тому оцінку діяння особи та в разі необхідності призначення їй покарання здійснює держава. В історичній ретроспективі публічність кримінального права почала проявлятися із початком переходу від кровної помсти до публічного покарання, яке призначалося незацікавленими та неупередженими особами з дотриманням процесуальних правил поведінки.

Відтак, у зв'язку з домінуванням публічного інтересу, функціями кримінального права є правова охорона найважливіших у суспільстві соціальних цінностей від кримінальних правопорушень (охоронна функція), закріплення прав та обов'язків суб'єктів кримінальних правовідносин з метою впорядкування останніх (регулятивна функція), протидія та запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень (запобіжна функція), формування в учасників кримінальних правовідносин поваги до соціальних цінностей з метою утримання ними скоєння кримінальних правопорушень в подальшому (виховна функція).

Із цих ознак витікає наступна: з огляду на публічність та функції кримінального права, його норми можуть знаходити свій вияв виключно в нормах закону, який приймається парламентом як законодавчим органом влади. Враховуючи функції кримінального права, його норми мають ухвалюватись колегіально та публічно представницьким органом влади.

Також на противагу іншим галузям права кримінальне право базується на принципі презумпції невинуватості, згідно з яким кожна особа вважається невинуватою до того моменту, поки їй вину не буде доведено в законному порядку.

Ці характеристики визначають специфіку кримінального права та роблять його унікаль-

ним у порівнянні з іншими галузями права, що не може не відобразитися на специфічних рисах кримінального права.

Насамперед із метою захисту публічних інтересів принципи кримінального права формують наскрізні положення кримінального права, з урахуванням яких кримінально-правові норми наповнюються своїм змістом. Ці наскрізні положення не є самостійними та незалежними один від одного, а є тісно пов'язаними та формують цілу систему. Як вдало зауважує Олійник О.С., «принцип [...] не існує в однині. У людини [...] завжди є в наявності якась сукупність принципів. Якщо навіть в конкретно взятий історичний період у особи є лише один єдиний принцип, то це означає, що вказана особа у суспільній діяльності неминуче зіткнеться з необхідністю відтворення інших принципів, що врівноважують, гармонізують один одного» [31, с. 73].

Більше того, принципи кримінального права є результатом історичного розвитку суспільства та держави, оскільки вони розвиваються відповідно до потреб суспільства і змін політичного, соціального, культурного та економічного контексту різних історичних періодів. Відтак принципи кримінального права свідчать про те, які соціальні цінності в суспільстві є найважливішими на певному етапі його розвитку, а тому потребують кримінально-правової охорони.

Принципи кримінального права, безумовно, сприяють реалізації його функцій. Для прикладу, принцип презумпції невинуватості захищає невинних осіб від неправомірних звинувачень та самосуду, а також змушує правоохоронні органи ретельно здійснювати розслідування та збирати належні докази для обвинувачення особи у скоєнні кримінального правопорушення, що є важливим аспектом охоронної функції кримінального права.

Також принципи кримінального права носять нормативно-правовий характер та закріплюються в нормах права. Загалом принципи можуть бути закріплені в нормах права текстуально, тобто коли останні безпосередньо сформульовані в тексті правового акту, або ж закріплені змістовно, коли принцип потрібно виводити зі змісту правового акту.

Законодавець при прийнятті Кримінального кодексу України в 2001 році вирішив окремо не перераховувати і не визначити зміст принципів кримінального права. Разом з тим уже в 2012 році останній при прийнятті Кримінального процесуального кодексу України не лише перерахував загальні принципи кримінального провадження, а й навіть охарактеризував їх зміст, тобто використав текстуальний тип закріплення принципів.

Станом на сьогодні взагалі спостерігається тенденція текстуального закріплення принципів

права. Законодавець приймає все більше нормативно-правових актів, які закріплюють принципи організації та функціонування різних інституцій [31, с. 57]. До прикладу можна навести Закони України «Про Бюро економічної безпеки України» (стаття 3), «Про державне бюро розслідувань» (стаття 3), «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» (стаття 3) тощо.

Не минула подібна тенденція і кримінальне право України. Так, у проєкті нового Кримінального кодексу України станом на 10.01.2024 року виділяється окремий розділ під назвою «Принципи Кримінального кодексу та його застосування», де перераховані та змістовно визначені принципи законності, юридичної визначеності, рівності, пропорційності, індивідуальності, гуманізму, однократності застосування кримінально-правових засобів та сумлінного виконання міжнародних зобов'язань [32]. Як слушно наголосила Мусиченко О.М., текстуальне закріплення в проєкті кримінального закону його принципів є позитивною новелою для розвитку сучасного кримінального права [33, с. 113].

З огляду на викладене, до обов'язкових ознак принципів кримінального права необхідно віднести такі: 1) це основоположні начала кримінального права, які визначають його зміст; 2) мають обов'язковий характер для всіх суб'єктів кримінально-правових відносин; 3) сприяють реалізації функцій кримінального права; 4) мають закріплення в кримінально-правових нормах; 5) відображають стан розвитку суспільства та держави щодо найважливіших соціальних цінностей; 6) є взаємопов'язані між собою, а тому утворюють систему принципів.

Враховуючи наведене, принципи кримінального права можна визначити як систему найбільш загальних та основоположних засад кримінального права, які зумовлюють зміст та сприяють реалізації функцій кримінального права, носять обов'язковий характер, закріплені в нормах кримінального права та відображають рівень розвитку суспільства та держави.

Висновки. Підсумовуючи, принципи кримінального права мають наскрізне значення для кримінального права. З огляду на наявність у доктрині кримінального права багатьох підходів до визначення поняття та основних ознак принципів кримінального права, на основі розкриття специфічних характеристик кримінального права як галузі права, сформовано основні ознаки його принципів, а саме: основоположний характер, який визначає зміст кримінального права; обов'язковість; сприяння реалізації функцій кримінального права; закріплення в нормах кримінального права; відображення рівня розвитку

держави та суспільства; системність. Запропоновано розуміти під принципами кримінального права систему найбільш загальних та основоположних засад кримінального права, які зумовлюють зміст та сприяють реалізації функцій кримінального права, носять обов'язковий характер, закріплені в нормах кримінального права та відображають рівень розвитку суспільства та держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козюбра М. Загальна теорія права. Київ : Ваіте, 2015. 392 с.
2. Головатий С. Верховенство права : монографія у 3-х книгах. Київ : Фенікс, 2006.
3. Колодій А. Принципи права України. Київ : Юрінком Інтер, 1998. 208 с.
4. Погребняк С. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): [монографія]. Харків : Право, 2008. 240 с.
5. Ремінська Ю. Принцип верховенства права в міжнародній правотворчості (теоретико-правові аспекти) : дис. ... д-ра філософії [спец. 081 - Право]. Київ, 220. 230 с.
6. Серьогін С. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування. Дніпропетровськ, 2014. 124 с.
7. Фулей Т. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їхнього впровадження в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права ; Історія політичних і правових вчень. Львів, 2003. 253 с.
8. Шемшученко Ю. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: у 2 кн. Київ : Юрид. думка, 2008. 453 с.
9. Гацелюк В. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08. Луганськ, 2004. 217 с.
10. Гнатів І.М. Принцип «non bis in idem» у кримінальному праві України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. 19 с.
11. Крижановський В. Принцип презумпції невинуватості у кримінальному процесі (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 20 с.
12. Олійник О. Принципи кримінального права: поняття, система та значення : монографія. Харків : Право, 2021. 544 с.
13. Резнік Ю. Принцип гуманізму та його реалізація у кримінальному праві України : дисертація на здобуття наукового ступеня

- кандидата юридичних наук. Київ, 2016. 203 с.
14. Скакун О.Є. Реалізація принципу справедливості в процесі призначення покарання у виді позбавлення волі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2011. 19 с.
 15. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / ред. В. Шинкарук. Київ : НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди, 2002. 742 с.
 16. Юридична енциклопедія: В 6 т / ред. Ю. Шемшученко. Київ : «Укр. енцикл.», 1998.
 17. Скакун О.Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Прав. єдність, 2009. 520 с.
 18. Луць Л.А. Загальна теорія держави та права : [навч.-метод. посіб. за кредитно-модульною системою]. Київ : Атіка, 2007. 412 с.
 19. Зайчук О. Принципи права в контексті розвитку загальної теорії держави і права. Альманах права. 2012. № 3. С. 22–28.
 20. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права. Часопис Київського університету права. 2012. № 2. С. 40-43.
 21. Козюбра М.І. Тенденції розвитку джерел права в контексті Європейських право інтеграційних процесів. Наукові записки. Юридичні науки. Національний університет «Кієво-Могилянська академія». Київ, 2004. – С. 3-8.
 22. Уварова О. О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків. «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
 23. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: Навчальний посібник . Київ : Ваіте, 2014. 944 с.
 24. Митрофанов І.І. Загальна частина кримінального права України : навч. посіб. Одеса : Фенікс, 2015. 576 с.
 25. Олійник О.С. Принцип гуманізму у кримінальному праві України. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 12. С. 286–289.
 26. Берзін П.С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник : [у 3 т.] / П.С. Берзін ; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, Юрид. ф-т. – 2-ге вид., випр. та доп. – Київ : Дакор. – ISBN 978-617-7020-89-8
 27. Тимошук Ю. С. Визначення поняття принципів кримінального права. Часопис Київського університету права. 2014. № 3. С. 261-264.
 28. Фріс П. Кримінальне право України. Загальна частина : підручн. для студ. вищ. навч. закл. Вид. 3-те, доп. і перероб. Одеса : Фенікс, 2017. 468 с.
 29. Є.М. Вечерова. Нормативність принципів кримінального права: до постановки питання. Visegrad Journal on Human Rights. 20018. №1. С. 40-45
 30. Олійник О.С. Принципи кримінального права: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 39 с.
 31. Олійник О.С. Принципи кримінального права: дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2020. 480 с.
 32. Проект нового Кримінального кодексу України (контрольний текст станом на 10.01.2024). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2024/01/11/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-10-01-2024-1.pdf> (дата звернення: 15.01.2024).
 33. Мусиченко О.М. Нормативне визначення принципів кримінального закону: порівняльно-правовий аспект. Альманах наукових праць. Миколаїв : МІП НУ «ОЮА», 2021. С. 105-114.